

Т.Ф. Маленька

ФІЛОСОФІЯ ІБН СІНИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ПЕРСЬКУ КЛАСИЧНУ ПОЕЗІЮ

Безперечним фактом є те, що неможливо подати докладний розгляд історії перського мистецтва та літератури, особливо перської класичної поезії, не враховуючи їхніх філософсько-релігійних основ. В іранському літературознавстві детально розглядається взаємозв'язок релігійно-філософських шкіл із літературними епохами, стилями, а також із відповідними кожному стилю літературними жанрами.

Як правило, за всю історію розвитку перської літератури виділяються п'ять основних релігійно-філософських течій (чи шкіл): 1) школа перипатетичної філософії; 2) школа релігійного містицизму; 3) школа ісламської теології; 4) синтетична філософська школа Садра; 5) філософські школи нового часу і сучасної епохи [Tamimdari 2002].

На розвиток перської класичної поезії безпосередній вплив справили перші три філософські течії.

Школа перипатетичної філософії, вершиною якої вважається філософська спадщина Абу Алі Ібн-Абдаллаха ібн-Хасана ібн-Алі ібн-Сіни, бере витоки із самого початку перекладацького руху за Аббасидів (поч. II ст. м.г. / VIII ст.). Тоді спочатку арабською, а пізніше й перською мовами почали перекладатися цінні наукові книги з грецької, пехлеві, санскриту. Цей процес увів в обіг в усьому мусульманському світі філософську спадщину античності, переважно грецьку філософію.

Переклади цих творів в ісламському світі мали різну мету. Проте одним із найголовніших завдань було зіставлення ісламського вчення з філософською думкою інших народів, яка мала непересічну історико-культурну цінність і стала доступною завдяки зусиллям арабських перекладачів.

Переклади арабською творів великого старогрецького вченого і філософа Арістотеля відкрили новий розділ у розвитку філософської думки ісламського світу, і зок-

рема Ірану. Ця філософська школа дістала назву *маша* (або *маша'ї*). Першим вченим ісламського світу, основоположником філософського методу, що базувався на працях Арістотеля, був аль-Кінді (пом. 866 р.); він розглядав аристотелізм у трактуванні олександрійської школи, що перебувала під активним впливом неоплатонізму.

Праці аль-Кінді, загальна кількість яких складає 240, досить глибоко вплинули на його послідовників Абу Сулеймана Саджістані (пом. 1000 р.), Абу Рейхана Біруні (пом. 1048 р.), Абу Насра Фарабі (872–950 рр.) і особливо на Абу Алі Ібн Сіну.

Абу Алі Хусейн ібн-Сіна (16.08.980 – 18.06.1037), уродженець села Афшана поблизу Бухари, всесвітньо відомий вчений-медик і філософ. Ібн Сіну неможливо відокремити від перської культури, оскільки він є яскравим представником школи східного аристотелізму, засновником наукової термінології словникового фонду перської мови, а також засновником оригінального жанру перської поезії – філософських рубаї, що знайшли широкий розвиток у творчості багатьох перських поетів, зокрема Омара Хаяма.

Під впливом філософії Ібн Сіни творили перські поети-класики Насір Хосров, Фариддін Аттар, Абдурахман Джамі, а також такі відомі діячі іранської культури, як Ібн Хісам Балхі, Насір ад-дін Тусі, Афзаль ад-дін Кашані, Кутб ад-дін Шіразі та інші.

Структурно філософія Ібн Сіни складається з таких фундаментальних елементів, як аристотелізм, деякі світоглядні уявлення неоплатонізму в поєднанні з ісламським світоглядом. Європейські вчені Ібн Сіну (Авіценну) вважають представником східного аристотелізму, і його філософія продовжує традиції аристотелізму у сфері метафізики, гносеології і логіки. Справді, Ібн Сіна був переважно послідовником Арістотеля, проте це не було сліпе наслідуван-

ня старогрецького мислителя. Вважається, що основна праця Авіценни “Кетаб аш-шіфа” (“Книга зцілень”) є коментарем на праці Арістотеля. Проте і за даними сучасників Ібн Сіни, зокрема Абу Убайда Джузджані [Ибн Сина 1980], і за його особистими твердженнями [بن سینا 1312] “Кетаб аш-шіфа” не є коментарем попередніх вчень.

У вступі до своєї пізньої праці “Мобахасат” (“Суперечки”) Ібн Сіна зауважив: «Я написав книгу під назвою “Енсаф” (“Справедливість”). У цій книзі я розподілив учених на дві групи: східників і західників. Східники і західники сперечаються між собою. У кожній суперечці я показав їхні розбіжності і після цього вказав справедливий шлях вирішення цього питання. Книга вміщує приблизно 28000 проблем» [Диноршоев 1985]¹.

Ібн Сіна розвинув вчення Арістотеля і зумів пояснити багато нечітких моментів у вченні грецького філософа, прагнучи створити новий філософський лад із залученням ідей неоплатонізму. Ібн Сіна заперечує створення світу в часі, пояснюючи світ як позачасову еманацию Бога – першопричини всього сушого. З цієї першопричини в ієрархічному порядку витікають розуми, душі і тіла небесних сфер. Таким чином, “універсальний розум” і “світова душа” неоплатонізму дробляться в нього на окремі розуми і душі відповідно до Арістотелевої космології. Один Бог, за Ібн Сіною, володіє абсолютним існуванням; все ж решта – тільки можливе, а дійсне завдяки Богу. Проте природа, що витекла з Бога через ієрархію еманаций, надалі розвивається за принципом власного внутрішнього руху, перебуваючи замкнутою в часі і просторі.

Наукова спадщина Ібн Сіни, за підрахунками іранського вченого С. Нафісі, складає 456 творів арабською і 26 перською мовою [سعید نفیسی 1332].

Значний внесок у вивчення, публікацію і переклад іншими мовами світу філософської спадщини Ібн Сіни зробили зарубіжні вчені. У західній орієнталістиці щодо оцінки філософської спадщини Ібн Сіни спосте-

рігаються дві тенденції: містична (праці А. Арберрі, Вульфа, А. Корбіна, Массеньйона та ін.) й ісламська (Луї Гарде, В. Каскель та ін.).

Перша має на меті охарактеризувати світогляд Ібн Сіни як містицизм, друга стверджує, що Ібн Сіна раціональними доказами і методами намагався обґрунтувати основні догми ісламу. Ісламської позиції дотримуються і більшість іранських вчених – М. Амід, Дж. Саліб, М. Муса та ін. Проте середньовічні ісламські історики філософії Абу Хамід Газалі, М. Шахрістані, Ф. Разі вважали філософію Ібн Сіни матеріалістичною та атеїстичною. “Насправді ж філософія Ібн Сіни складається із трьох шарів: натурфілософії, філософії і теології, – кожен з яких вимагає окремої світоглядної оцінки” [Диноршоев 1985, 4].

Перелік праць вченого вражає розмаїттям його наукових зацікавлень. Не було жодної галузі тогочасної науки, де б Ібн Сіна не залишив важливого внеску. Проте світову славу вченому принесли насамперед його наукові трактати з філософії і медицини. Найбільш відома його філософська праця “Кетабаш-шіфа” (“Книга зцілень”), що налічує 18 томів. Перша частина книги присвячена логіці; також викладені погляди вченого на сутність риторики, поезії, співвідношення логіки і граматики.

Друга частина називається фізикою: у ній викладені загальні принципи натурфілософії Ібн Сіни – вчення про матерію і форму, рух, час і простір, скінченність і безкінечність, теорія виникнення і зникнення предметів і явищ дійсності. Тут узагальнені досягнення тогочасної науки у галузі мінералогії, метеорології, ботаніки, зоології, теорії душі. Третя частина охоплює математичні науки – геометрію, арифметику, астрономію, а також музику. Четверта (остання частина) присвячена аналізу проблем метафізики, власне філософії, де детально викладено низку гносеологічних проблем, вчення про людину, про сутність суспільного життя і пророцтво.

Окрім “Кетабаш-шіфа”, перу Ібн Сіни належать книги “Канун ат-тібб” (“Канон лікарської науки”) в 14 томах, згадувана вище “Кетаб аль-енсаф” (“Книга справедливості”) у 20 томах, “Кетаб аль-ешарат ва

¹ Мова йде про книгу “Кетаб аль-Енсаф” (“Книга Справедливості”), написану Ібн Сіною в Ісфагані і втрачену там під час навали султана Мас’уда.

ат-танбіхат” (“Книга вказівок і настанов”), “Данеш-наме” (“Книга знань”) та ін.

Основні наукові праці Ібн Сіні написані арабською (такою була на той час мовна традиція в Ірані). Проте вчений вже розумів необхідність повернутися до рідної мови фарсі-дарі: його праця “Данеш-наме” написана перською. “Ця книга для вивчення історії персько-таджицької літератури і мови дарі має дуже велике значення, оскільки вона є однією з перших спроб створити наукову термінологію рідною мовою” [Бертельс 1960, 117–118].

Персо-таджицька культура X–XI ст. породила сотні великих філософів, математиків, астрономів, медиків, хіміків, істориків, філологів, а також поетів, які жили і творили в Хорасані та Мавераннахрі – в Бухарі, Самарканді, Мерві, Термезі, Балху, Фергані, Ходженті. Були створені цілі наукові школи і напрями. Важливо відзначити, що культура Середньої Азії та Ірану епохи Ібн Сіні, як духовна, так і матеріальна, розвивалася, насамперед, на ґрунті місцевих традицій. Домусульманський струмінь у всьому культурному та інтелектуальному житті був дуже сильний. У цей час у Східному Ірані створюються сприятливі умови для появи і розвитку художньої літератури мовою фарсі-дарі. Саме ця епоха дала перських поетів-класиків Рудакі, Дакікі, Фірдоусі, заклала і виробила основні жанрові-стильові канони перської класичної поезії.

Ібн Сіна відомий не лише як вчений, а і як поет. Він є автором кількох поетичних творів арабською мовою, зокрема семи касид, найвідоміша з яких “Айнїя” (Про душу); її текст прикрашає стіни всередині мавзолею вченого в Хамадані. Перськомовні поетичні твори Ібн Сіні (1 газель, 22 кит’а і численні рубаї), на відміну від арабомовних творів, лише приписують Авіценні. До сьогодні не виявлено жодного стародавнього рукопису літературної спадщини Ібн Сіні, а різноманітні рукописні тазкіре (антології), що вміщують твори під ім’ям Ібн Сіні, належать лише XVI–XVII ст. Найпопулярніші в Ірані – рубаї Ібн Сіні. Основний мотив усіх цих чотиривіршів – визнання безсилля людського розуму перед таїнствами природи. Такий мотив властивий і для рубаї Омара Хайяма,

але діаметрально протилежний поглядам, висловленим Авіценною в його наукових працях. Для Авіцени розум людини не має меж, шляхом логічного мислення може бути пізнане все, аж до сутності божества. І це викликає в іраністів сумнів щодо авторства Ібн Сіні. “Суфійські погляди, як правило, зводяться до того, що вища таїна (тобто Божество) людському розуму не доступна, що досягнути ці таємниці людина може лише через “любов” (поняття “любов” у цьому випадку тотожне поняттю “екстатичний стан”); таким чином можна зробити висновок, що чотиривірші ці були у XVI ст. приписані Авіценні з бажання ослабити його раціоналізм і наблизити його до суфіїв” [Бертельс 1960, 118].

Безсумнівним є вплив філософських поглядів Ібн Сіні на творчість видатного іранського вченого і філософа О. Хайяма, який у своїх філософських трактатах і рубаї спирався насамперед на натурфілософські погляди Авіценни. Натурфілософією Ібн Сіна називав фізику, що включала в себе всю сукупність природничих наукових знань про неорганічний і органічний світ. “Фізика” займає майже половину його величезної праці “Кетабаш-шіфа”.

Ототожнення натурфілософії з фізикою – це не специфіка філософської системи Ібн Сіні, а явище, що спостерігається в історії науки й філософії з античності до XVIII ст. “У цьому розмінні натурфілософія є однією з найважливіших частин філософської системи Ібн Сіні, і її питома вага набагато більша від питомої ваги універсальної науки і теології разом узятих. Немає сумніву в тому, що фізика Ібн Сіні насичена філософськими проблемами і філософським змістом” [Диноршоев 1985, 49].

Натурфілософські проблеми, які мають загальнотеоретичний, загальносвітоглядний характер, проаналізовані Ібн Сіною в першій частині “Фізики”, яка має назву “Хікмат аль-машрійїн” (“Слухання про природу”).

Субстанційність тіл, причинність, рух і простір, час, матерія і форма, скінченність і безкінечність, змінність і сталість називаються Ібн Сіною і його послідовниками, зокрема О. Хайямом, загальними принципами природи, яка є сукупністю речей, створених із матеріальних тіл. Проблема співвідношен-

ня душі і тіла, субстанціальність душі аналізуються в шостій книзі “Кетабаш-шіфа” – “Про душу”. Під назвою “*Libet de Anima*” вона здобула популярність у Європі вже в середині XII ст., коли була перекладена латиною. Вважається, що в період Середньовіччя, коли філософія виступає здебільшого як теологія, натурфілософія зникає з філософського обрію і відновлюється лише в епоху Відродження. Істинна, можливо, для науково-філософської ситуації західноєвропейського Середньовіччя, ця теза не відповідає реальним науковим й історико-філософським процесам середньовічного Близького й Середнього Сходу, зокрема Ірану. Широкий аналіз натурфілософських проблем був характерний багатьом середньовічним вченим Близького й Середнього Сходу – Абу Бакру Разі, Біруні, Омару Хайяму, Ібн Рушду, Насріддіну Тусі та ін.

У вченні Ібн Сіни постійно присутні два способи опису світу: фізичний і метафізичний. Коли Ібн Сіна розмірковує як метафізик, то його картина світу починається з первісної ідеї буття і поняття Єдиного (першоєдиного = Бога): “Перше не має подібності, ні протилежності, ні роду, ні видової різниці, ні визначення. Не можна вказати на нього, окрім як за допомогою гносису” [Ібн Сіна 1990, 33].

З історичних джерел відомо, що О. Хайям перед смертю читав “Кетабаш-шіфа” Ібн Сіни і, відчувши наближення останніх хвилин, здійснив вечірню молитву, поклонився до землі і промовив: “О Боже, ти знаєш, що я пізнав тебе, наскільки це було для мене можливо. Пробач мені, моє завершення є визнанням Тебе” [Абдуллаєва 2001, 96].

Найпопулярніші філософські рубаї Ібн Сіни, які цитуються в перських тазкіре (антологіях), фархангах (словниках) та хрестоматіях, і рубаї Омара Хайяма мають близький перегук.

از قعر گل سیاه تا اوج زحل
 کرم همه مشکلات گیتی را حل
 بیرون جستم ز قید هر مگرو حیل
 هر بند گشاده شد مگر بند اجل

Від праху чорного і до небесних тіл
 Всі таємниці всесвіту збагнути я хотів
 Підступності уник і всі вузли розплутав
 Лиш вузол смерті розв’язати не зумів
 (Ібн Сіна)

دل گر چه در این بادیه بسیار شتافت
 یک موی نداشت ولی موی شکافت
 اندر دل من هزار خورشید بتافت
 و آخر یکمال ذره پی راه نیافت

Те серце поспішало пройти пустелю світу.
 Жодної основи світу не пізнало, хоча
 прагнуло.
 У моєму допитливому серці тисячі
 сонць світилось,
 Проте дорогу до досконалості ти,
 [серце], не знайшло.
 (Ібн Сіна)

هرگز دل من ز علم محرم نشد
 کم ماند ز اسرار که معلوم نشد
 هفتاد و دو سال فکر کردم شب و روز
 معلوم شد که هیچ معلوم نشد

Ніколи не цуралось моє серце наук.
 Мало залишилось таємниць,
 недоступних йому.
 72 роки розмірковував я дні і ночі,
 Тільки тепер зрозумів, що я нічого
 не знаю.
 (О.Хайям)

بسیار بگشتیم به گرد درو داشت
 از گشتن ما کار جهان نیک نگشت
 خرسندم از آن که عمر من با همه رنج
 گر خوش نگذشت باز خوش خوش بگذشت

Багато блукали навколо ущелин і долин,
 Від наших блукань справи світу
 не покращились.
 Радію тому, що моє життя повне
 клопотів,
 Хоча добро і не проминуло [мене],
 але все мине, все мине.
 (О.Хайям)

Поезія Ібн Сіни та Омара Хайяма насичена такими лексемами, як *ازل* “правічність світу”, *کمال* “довершеність”, *عقل* “розум”, *حق* “істина”, *ادراک* “пізнання”.

Деякі з видатних діячів перипатетичної школи, зокрема Аль-Фарабі, який вів суфійський спосіб життя, Ібн Сіна, який почав на схилі літ писати релігійно-містичні твори, чи навіть О. Хайям засумнівалися в дієвості дискурсивно-пізнавального методу і звернулися до філософії релігійного містицизму.

Тривалий час було прийнято вважати Ібн Сіну апологетом матеріалістичного вчення

про пізнаваність буття людським розумом, вченого як такого, що пливе на крижині чистого раціоналізму морем різноманітних містичних вчень. Проте навряд чи можна прийняти цю точку зору на творчість Абу Алі, який підтримував листування з відомим суфієм Абу Саїдом Мейхані (967–1049). Зрозуміло, що філософські погляди Аль-Фарабі, Авіценни, Хайяма не могли бути цілком поза школою релігійного містицизму й ісламської теології. Ібн Сіна жив під час розповсюдження шкіл ісмаїлізму, і навіть є відомості про те, що його батько і брат сповідували ісмаїлізм.

Проте літературно-філософські трактати Ібн Сіни “Рісалат-і Хайй ібн-Якзан” (“Живий син Несплячого”) “Рісалат ат-Тайр” (“Послання про птахів”), “Сальман ва Абсал” (“Сальман і Абсал”) вважаються чисто суфійськими. Ібн Сіна під кінець життя почав писати релігійно-містичні твори, очевидно засумнівавшись у дієвості дискурсивно-пізнавального методу. Ці релігійно-містичні твори Ібн Сіни виявили значний вплив на подальший розвиток перської класичної поезії: Фариддін Аттар у “Мантек ат-Тайр”, Алішер Навої в “Ліссан ат-Тайр”, Абдуррахман Джамі в “Сальман ва Абсал” творчо наслідували Ібн Сіну.

ЛІТЕРАТУРА

Абдуллаева Ф. **Средневековая персидская поэзия. Тесты. Переводы. Комментарии.** Санкт-Петербург, 2001.

Бертельс Е.Э. История персико-таджикской литературы // **Избранные труды.** Москва, 1960.

Диноршоев М. **Натурфилософия Ибн Сины.** Душанбе, 1989.

Творча спадщина Ібн Сіни та сучасність / Колективна монографія за редакцією проф. М.В. Попова та д-ра М.С. Ватанха. Київ, 2009.

Tamimdari A. **The History of Persian Literature.** Teheran, 2007.

Кримський А. **Твори в п'яти томах.** Т. 1. Київ, 1972.

The Encyclopedia of Islam. New Edition. Leiden, 1983.

Ибн Сина. Указания и наставления // **Избранные философские произведения.** Москва, 1990.

Ибн Сина. Книга исцеления // **Избранные философские произведения.** Москва, 1990.

Ибн Сина. Книга Знания // **Избранные философские произведения.** Москва, 1990.

Ибн Сина. О душе // **Избранные философские произведения.** Москва, 1990.

Ибн Сина. Жизнеописание // **Избранные произведения.** Т. 1. Душанбе, 1980.

بن سینا. فن سماع طبیعی. تهران 1312

سعید نفیسی. پور سینا. تهران 1332